

صفحه های خورشید

مروری بر ضبط صفحه در سفر پاریس (۱۹۰۷م)

با تشکر فراوان از آقای شهرام آقایی پور که اسناد بسیار مهم این مجموعه را یافته و سخاوتمندانه در اختیار نگارنده قرار دادند و آقای علیرضا میرعلینقی که صفحه ی ارزشمند بکارکورد را کریمانه اهدا نمودند.

مقدمه

سفر پنج هنرمند ایرانی به پاریس برای ضبط صفحه، دستمایه مرحوم علی حاتمی در ساختن فیلم "دلشدگان" قرار گرفته است. اگرچه این فیلم سینمایی تصویری عام از نحوه و فناوری ضبط صدا در سالهای آغازین قرن بیستم را به بینندگان منتقل می کند اما از جنبه تاریخی و تحقیقی مبتلا به همان ضعف و فقری است که منشاء آن پژوهش در تاریخ معاصر موسیقی ایران است. "دلشدگان" در جای خود اثری زیبا و ماندگار در سینمای ایران است که از آن انتظار فیلمی مستند نمی رود و هدف این مقاله نیز که به مناسبت صدمین سال سفر پاریس به نگارش در می آید، روشن کردن زوایایی بیشتر از این اتفاق مهم در تاریخ معاصر موسیقی است. یادآور می شود بخشی از این مقاله در قالب نشست پژوهشی در تالار وحدت در تهران ارائه شده است.

اولین سرخ ها

نقل قولهای گوناگون و غیرمستند پیرامون اولین صفحه های موسیقی ایرانی و شایع بودن حکایت "ضبط صفحه توسط آقا حسینقلی درازای چند متر ماهوت" و پراکنده بودن روایتها در مورد محل ضبط آثار بین پاریس، لندن، تهران و تفلیس و هنرمندانی که در کار ضبط مشارکت داشته اند یکی از ابعاد و زوایای مبهم در تاریخ معاصر موسیقی ایران بوده است و اهمیت توجه به آن ناشی از اهمیت صفحه ها به عنوان اولین اسناد شنیداری است که در فرآیندی صنعتی تولید شده و منطقا مراحل ضبط، تولید و توزیع آنها قابل مستندسازی است.

عنوان "پرکردن صفحه" در صفحه ۱۳۳ جلد اول "سرگذشت موسیقی ایران" اثر مرحوم روح الله خالقی و بویژه عکس مندرج در صفحه ۱۳۵ کتاب مذکور از برجسب صفحه های ضبط شده در پاریس، برای نگارنده مطالبی بسیار بدیع بودند که ضمن مشخص کردن هنرمندان همراه در سفر پاریس یعنی آقا حسینقلی، سید احمد خان، اسدالله خان، باقرخان و محمد باقر معروف به باقر لبو و

برخی از صفحه های ضبط شده (ماهور، سه گاه، همایون، شور، رهاب و مسیحی سولو تار توسط آقا حسینقلی و ماهور و دلکش بهمراهی آواز سید احمد خان) و اشاره به اقامت یک ماهه گروه در استانبول در مسیر بازگشت به ایران و اجرای کنسرت به نفع مدرسه ایرانیان در زمانی که پرنس ارفع وزیر مختار ایران در عثمانی بوده است، با متبادر شدن چند سؤال اساسی به ذهن همراه می شد:

- سفر پاریس در چه سالی اتفاق افتاده است؟
- آیا صفحه های ضبط شده در پاریس، اولین صفحه های ضبط شده توسط هنرمندان ایرانی بوده اند؟
- چه تعداد صفحه و از چه هنرمندانی در این سفر ضبط شده است؟
- روابط بین همسفران هنرمند در طول سفر چگونه بوده است؟
- انگیزه ها و روابط اقتصادی در این سفر چه بوده است؟

یافتن صفحه هایی از سفر پاریس

گام بعدی که نتایج مهمی دربرداشت تلاش برای یافتن نمونه هایی از صفحه های سفر پاریس بود که با یافتن آنها، اطلاعات زیر به دست آمد:

- صفحه خورشید، نام تجاری انتخاب شده برای صفحه های سفر پاریس است و کلمه Paris بر روی بدنه صفحه و در موقعیت ساعت ۱۲ با نقش برجسته مشاهده می شود.

- این صفحه ها دوطرفه، به قطر ۲۷ سانتیمتر و دارای لیبل مصور

(picture label) سیاه و سفید با عباراتی به فارسی و لاتین و دارای کیفیت تولید عالی می باشند که عنوان قطعه ضبط شده و اسامی هنرمندان به فارسی و با حروف سربی روی برچسب آمده است.

- دو نوع عدد فارسی و لاتین روی برچسب مشاهده می شود که عدد فارسی شماره کاتالوگ و عدد لاتین شماره قالب هستند که عدد لاتین، مشابهت زیادی با شماره قالب صفحه های فرانسوی پاته Pathe دارد.

- برغم کمیاب بودن این صفحه ها، بر روی نمونه های یافت شده تا شماره کاتالوگ ۴۶ مشاهده شده است که گویای تولید و عرضه حداقل ۴۶ روی صفحه (۲۳ صفحه دو طرفه) می باشد.
- عبارتهای "باهتمام هامبارتسوم" و "Collect Hambartzoum Hairapetian" دال بر نقش داشتن فرد دیگری بنام هامبارتسوم هایراپتیان در صفحه های پاریس است.
- دو عبارت نیز به زبان فرانسه بر روی محیط برجسب مشاهده می شود:

Societe Anonyme Francisae Ondographique
EDEN ☆ PARIS

صفحه هایی دیگر از سفر پاریس

در ادامه جستجوها صفحه های دیگری با لیبل GLOBOS-RECORD بدست آمد که ضمن درج عبارت "صفحه خورشید" بر آنها و تعلق به سفر پاریس، تفاوتی اساسی با صفحه های سابق الذکر داشتند. این صفحه ها دوطرفه، به قطر ۲۵ سانتیمتر و دارای لیبل ارغوانی رنگ با عباراتی طلایی رنگ به فارسی (دستنویس) و لاتین و دارای کیفیت تولید بالا می باشند. شماره کاتالوگ این صفحه ها با قید "نمره" و عددی به فارسی در داخل پرانتز و شماره قالب نیز با عدد چهار رقمی لاتین (در موقعیت ساعت ۶) مشخص گردیده است.

سایر اطلاعات مرتبط

خلاصه اطلاعات گوناگونی که از منابع موجود در ارتباط با موضوع، قابل گردآوری بوده و می تواند در تکمیل تصویر از سفر پاریس موثر واقع شود در ذیل آمده است:

- آقا حسینقلی، سید احمد خان، اسدالله خان و باقرخان رامشگر در مجموعه صفحه های ضبط شده توسط کمپانی گرامافون در تهران در سال ۱۲۸۴ شمسی، آثار متعددی ضبط کرده اند که به غیر از باقرخان - که در طول مدت ضبط حضور داشته و بیشترین آثار ضبط شده در بین هنرمندان یادشده دارد- بقیه ایشان در ثلث آخر مدت ضبط که آقا حسینقلی نقش موثری در انتخاب آثار و هنرمندان می یابد موفق به ضبط آثار شده اند.
- از جمع همسفران پاریس، باقرخان و اسدالله خان در سفر گروه هشت نفره هنرمندان ایرانی به لندن در سال ۱۲۸۸ شمسی حضور داشته و آثاری ضبط کرده اند.
- در ضبطهای کمپانی گرامافون در تهران در سال ۱۲۹۱ شمسی، آثاری از آقا حسینقلی و میرزا اسدالله خان ضبط شده است.
- از همسفران سفر پاریس، تنها سید احمد خان است که در ضبطهای بعدی کمپانی گرامافون در سالهای ۱۲۸۸ لندن و ۱۲۹۱ تهران غایب است و هیچ اثری از وی ضبط نشده است.
- تجارتخانه هایرپتیان از سال ۱۲۸۷ شمسی نمایندگی کمپانی گرامافون را برعهده داشته است و هماهنگیهای انتخاب و اعزام هنرمندان ایرانی به لندن در سال ۱۲۸۸ شمسی را انجام داده و ضبطهای سال ۱۲۹۱ شمسی نیز تحت نظر وی انجام شده است.
- حاجی علی اکبر خان شهنازی در خاطرات خویش از ضبط اولین صفحه های خود به توصیه پدرش (آقا حسینقلی) و به توسط فردی بنام هامبارسون سخن می گوید. این صفحه ها در سال ۱۲۹۱ شمسی و در سنین نوجوانی حاجی علی اکبر خان (۱۴ سالگی) ضبط شده است.
- مرحوم لرتا هایرپتیان - بازیگر برجسته تئاتر ایران - نیز طی مصاحبه ای با نقل خاطره ای از کودکی خویش، اشاره به ضبط صفحه از خواننده ای به نام زهرا سیاه می نماید که پدرش به عنوان نماینده کمپانی گرامافون، امور مربوط به آن را هماهنگ و پشتیبانی می کرده است.

اطلاعات دیسکوگرافی

گردآوری اطلاعات درباره شرکت سهامی اوندوگرافیک فرانسه (ادن - پاریس) و گلوبوس رکورد نشان داد که این دو اسم از سال ۱۹۰۵ میلادی در عرصه صنعت ضبط صدا قابل ردگیری است. کارخانه ادن در پاریس و شرکت کارخانجات صفحه سازی گلوبوفون در هانور مستقر بوده و ردپایی از همکاری این دو شرکت در تولید صفحه های فیوریت Favorite Records نیز دیده می شود. یافتن صفحه های خورشید با لیبل گلوبوس رکورد این سؤال را پیش می آورد که آیا در طول سفر پاریس در دو نقطه (پاریس و هانور) کار ضبط صدا صورت گرفته و یا تنها در پاریس ضبط آثار هنرمندان همسفر اتفاق افتاده است؟ از آنجا که در منابع موجود، هیچ کجا اشاره ای به ضبط صفحه توسط آقا حسینقلی و همراهان در آلمان یا هانور نشده ولی به ضبط در پاریس تصریح گشته، آیا با توجه به تجربه مشابه در مورد صفحه های کمپانی گرامافون، صفحه های گلوبوس

رکورد، تولیدی قاچاقی و غیرمجاز از ضبط‌های پاریس هستند که در اصل با لیبیل ادن تولید شده اند؟

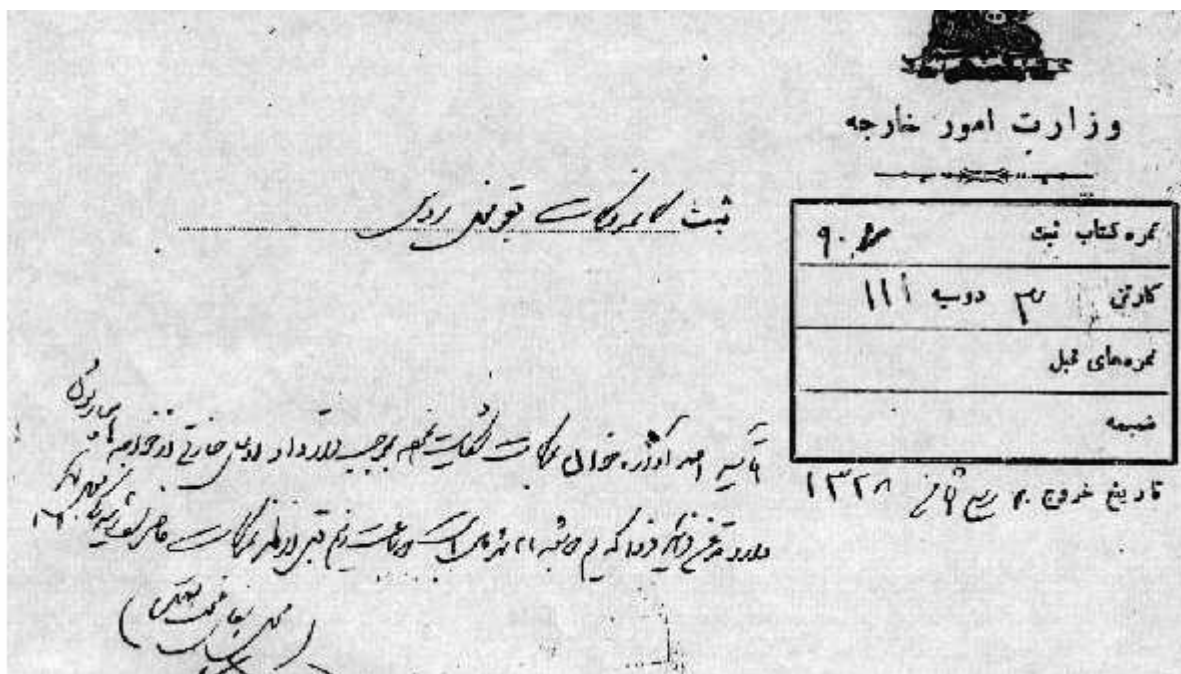
یافتن اسناد و مدارکی بسیار مهم

ضمن پیگیریهای مستمر برای یافتن نکاتی تازه و ریزنیهای فراوان با همه کسانی که می توانستند در این راستا اطلاعاتی در اختیار قرار دهند (که دامنه این مشورت تا مراجعه به آرشیو بیبلوتک و استعلام از برخی کلکسیونرهای صفحه یا دیسکوگرافهای فرانسه گسترده بود) یکی از دوستان اهل تحقیق از وجود اسنادی مرتبط با سید احمد خان خبر داد که دریافت آنها پس از بالغ بر شش ماه و طی شدن مسیر یک بوروکراسی طولانی، گره گشای سئوالاتی بسیار شد.

در اولین سند از این مجموعه که نامه ای از محاکمات وزارت امور خارجه به قونسول روس در تاریخ ۲۰ ربیع الثانی ۱۳۲۸ هجری قمری است می خوانیم:

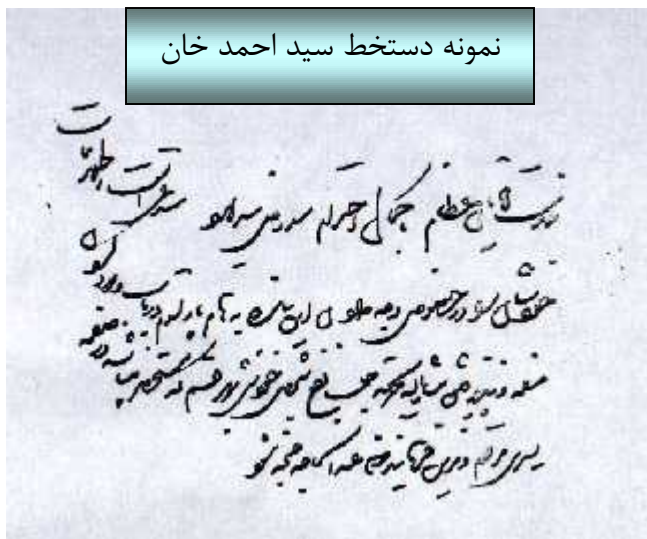
"آقا سید احمد آوازه خوان بمحاکمات شکایت نموده بموجب قرارداد ادعای خسارتی از خواجه هامبارسون دارد قدغن فرمایید فردا که یوم دوشنبه ۲۱ شهر جاری است دو ساعت ونیم قبل از ظهر بمحاکمات حاضرشود تا رسیدگی بعمل آید."

این سند و سایر اسناد این مجموعه گواه شکایتی توسط سید احمد خان که به آوازه خوان مشتهر بوده، از هامبارتسوم (سون) است که به دلیل تابعیت روسی این تاجر، رسیدگی به پرونده در محاکمات وزارت خارجه - و نه در مجکمه عادی- و با حضور قونسول روس انجام می گیرد. موضوع دعوا و ادعای خسارت توسط سید احمد خان، عدم ایفای تعهد توسط هامبارتسوم در وارد کردن صفحه هایی است که به موجب قراردادی بین وی با پنج هنرمند همسفر پاریس می بایست از خارج وارد می کرده است.

رسیدگی به این پرونده تا ۴ رجب ۱۳۲۸ قمری که حکم نهایی محاکمات صادر می شود، طول می کشد و در این فاصله، چند جلسه رسیدگی و ارائه مدارک و مستندات برگزار می شود که از خلال آنها چند مدرک بسیار مهم بدست می آید:

۱- قرارداد سرمایه گذاری و مشارکت بین هنرمندان سفر پاریس از یکسو و هامبارتسوم از سوی دیگر، مشتمل بر سهم الشرکه، نوع و قیمت صفحه ها، نحوه و تعداد صفحه موضوع سرمایه گذاری و تاریخ و مکان انعقاد قرارداد.

۲- سؤال و جواب ها از سید احمد خان و هامبارتسوم که حاوی برخی وجوه قابل توجه از سفر پاریس است و نمونه امضای هردو نفر در ذیل آنها مشاهده می شود.

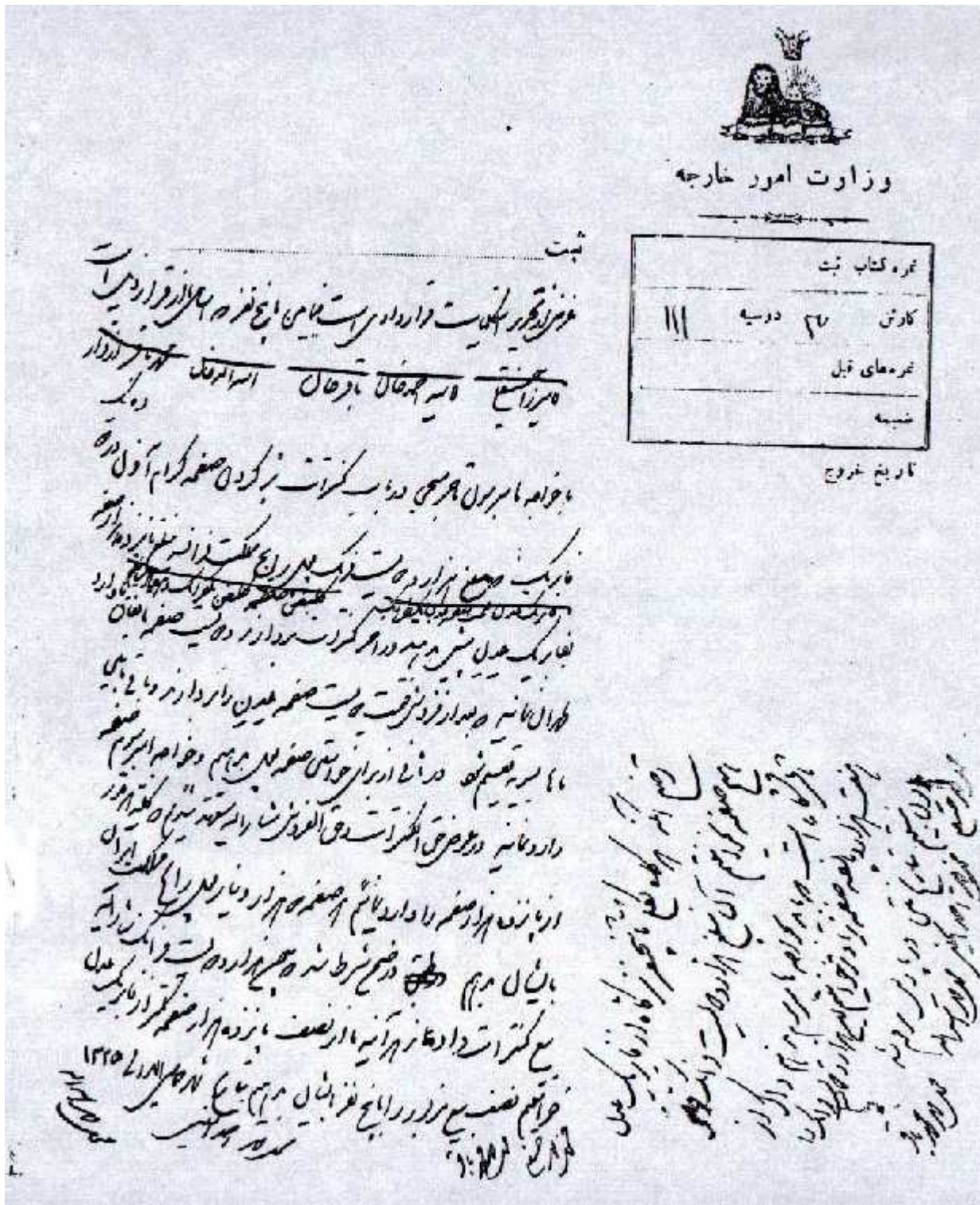
۳- استشهاد سید احمد خان از مطلعین در پرداخت پول به هامبارتسوم و استنکاف

وی از وارد کردن صفحه، که ضمناً حاوی نمونه دستخط سید احمد خان است.

۴- دادن وکالت از سوی هنرمندان همسفر به میرزا اسدالله خان در حل دعاوی فیما بین با هامبارتسوم که حدود دو ماه پس از عقد قرارداد در پاریس صورت گرفته است.

قرارداد مشارکت برای ضبط و فروش صفحه

بی تردید مهمترین سند مربوط به سفر پاریس و به عبارت بهتر مهمترین سندی که تاکنون برای مباحث دیسکوگرافی فارسی بدست آمده همین سند است که ضمن درج عین آن، نکات

اساسی و برخی برداشتها از آن، یادآوری می‌گردد. این سند رونویسی از قراردادی است که اصل آن به محکمه ارائه شده و رونوشت آن جزو سوابق پرونده مانده است و حاوی نکات اصلی سفر پاریس می‌باشد.

غرض از تحریر اینکلمات قراردادی است فیما بین ما پنج نفر که اسامی ما از قرار ذیل است آقاحسینقلی آقاسید احمدخان باقرخان اسدالله خان و محمدباقر از قرار ده یک با خواجه هامبرسون تاجر مسیحی در باب کنترات پرکردن صفحه گرام آفون در دو فابریک که مبلغ هزار و دوست فرانک پول رایج مملکت فرانسه مبلغ پانزده هزار صفحه بفابریک عدن پیش بدهند در آخر فابریک عدن قیمت صفحه عدن یکفرانک گلبفن قیمت صفحه گلبفن یکفرانک و هفتاد سانتیم

کنترات بردارند و دوست صفحه باتفاق وارد طهران نمایند که بعد از فروش قیمت دوست صفحه عدن را بردارند و باقی ما بین ماها بسویه تقسیم شود درثانی از برای خواستن صفحه پول بدهیم و خواجه هامبرسون صفحه وارد نمایند در عوض حق الکنترات و حق الفروش مشارالیه متعهد شدیم که کلیه هر قدر از پانزده هزار صفحه را وارد نماییم هر صفحه دوهزار دینار پول رایج مملکت ایران بایشان بدهیم درضمن شرط شد که چون مشارالیه هزار و دوست فرانک مشارالیه بیع کنترات داده اند هرآینه ما از نصف پانزده هزار صفحه کمتر از فابریک عدن خواستیم نصف بیع مزبور را ما پنج نفر بایشان بدهیم بتاريخ شهر جمادی الاولی ۱۳۲۵

محل مهر حسینقلی محل مهر محمدباقر محل مهر احمدالحسینی محل مهر اسدالله محل مهر محمدباقر

توضیح آنکه هرگاه بکلی ما پنج نفر از فابریک عدن هیچ صفحه نخواستیم آن هزار و دوست فرانک قرض ما شرکا است که باید بخواجه هامبرسون بدهیم و اگر از هفت هزار و پانصد صفحه زیادتیر خواستیم این هزار و دوست فرانک را مدیون نیستیم بتاريخ متن در پاریس مرقوم شد محل مهر حسینقلی محل مهر احمدالحسینی محل مهر اسدالله محل مهر محمدباقر

۱- سرمایه گذاری متساوی هنرمندان همسفر (سهام محمدباقر ده درصد) با حمایت مالی تاجری مسیحی بنام هامبارتسون برای ضبط و سفارش تولید پانزده هزار صفحه در دو کارخانه عدن (EDEN) و گلبفن (Globophon) که قرارداد آن در جمادی الاول ۱۳۲۵ (ژوئن ۱۹۰۷ میلادی) در پاریس منعقد شده است.

۲- قیمت صفحه عدن یک فرانک و قیمت صفحه گلبفن یک فرانک و هفتاد سانتیم ثبت شده که با توجه به قطر و کیفیت صفحه ها، محتملا تولید صفحه های عدن یورو و صفحه های گلوبوس دورو پیش بینی شده (در سال ۱۹۰۷ میلادی کمپانیهای آلمانی دارای تکنولوژی تولید صفحه دورو بوده اند) که هنگام تولید، صفحه های عدن عملا دورو تولید شده اند.

۳- پیش پرداخت قرارداد به مبلغ ۱۲۰۰ فرانک فرانسه در تعهد هامبارتسوم بوده و با خرید ۷۵۰۰ صفحه توسط هنرمندان، سهم ایشان تسویه می شده است. ضمناً قرار بوده که اولین محموله از صفحه های سفر پاریس (۲۰۰ صفحه) همزمان با بازگشت همسفران، به ایران برسد که با توجه به سایر اسناد، این اتفاق نمی افتد و چند ماه بعد، هامبارتسوم، اقدام به وارد کردن ۷۰۰ صفحه می نماید و بنظر می رسد که این تنها محموله از یادگارهای سفر پاریس باشد که تولید شده و به ایران حمل گردیده است چرا که پس از بازگشت از سفر پاریس، هامبارتسوم نمایندگی کمپانی گرامافون در ایران را بدست می آورد (که در همین اسناد توسط سید احمد خان نیز بدان تصریح شده است) و طبیعی است که مجاز به فعالیت مشابه نباشد.

۴- قیمت فروش صفحه های سفر پاریس دو تومان و بنابر متن قرارداد حق فروش هامبارتسوم دو قران یا دو هزار دینار (معادل ده درصد قیمت فروش) بوده است. کاملاً پیداست که صفحه در آن روزگار (سال ۱۲۸۶ شمسی) کالایی کاملاً گران و اشرافی بوده و دور از دسترس عموم مردم بوده است. کافی است اشاره شود که حدود بیست سال بعد، صفحه های پلیفون لیبل قرمز ابتدا ۱۵ ریال به فروش می رسیده و با بازتولید، قیمت آن تا ۷ ریال کاهش می یابد.

۵- از بررسی تعداد صفحه موضوع قرارداد، قیمت آنها، تعداد صفحه برای حمل در اولین نوبت و حداقل تیراژ دارای توجیه اقتصادی برای تولید صفحه در آن ایام که حدود ۲۰ صفحه بوده است این احتمال پیش می آید که می بایست ۱۰۰ قطعه برای یکصد عنوان صفحه یکرو با لیبل ادن (بنابر متن: عدن) - که هنگام تولید به ۵۰ صفحه دورو تبدیل می شود- و ۱۰۰ قطعه برای ۵۰ صفحه دوروی گلوبوس رکورد (بنابر متن: گلبفن) ضبط شده باشد. از ۷۰۰ صفحه وارد شده به کشور به عنوان اولین محموله نیز می توان احتمال داد که از یکصد صفحه احتمالی محصول سفر پاریس، تنها حدود ۳۵ صفحه به عنوان اولین سری تولید شده باشد و مابقی آثار به خاطر عدم سفارش بعدی، هرگز تولید نشده باشند که این برآوردها طی این بررسی تدقیق خواهد شد.

اسناد سؤال و جواب با سید احمدخان و هامبارتسوم

در دو برگ سند بازپرسی از سید احمدخان و هامبارتسوم که در محاکمات وزارت خارجه و در حضور مسیو یورینف، نماینده سفارت روسیه بعمل می آید، برغم محوشدن بخشهای کوچکی از آنها، اطلاعات ارزشمند دیگری از وجوه گوناگون سفر پاریس بدست می آید.

نکات مندرج در اظهارات سید احمد خان به تاریخ ۲۱ ربیع الثانی ۱۳۲۸ قمری:

- مخالفت هامبارتسوم با طرف قرارداد شدن مستقیم هنرمندان با کمپانی ادن
- عدم کنترل نمونه صفحه ها توسط هنرمندان در پاریس
- کار ضبط صفحه ها در دو مرکز جداگانه صورت گرفته و در متن ضبط در دو فابریک آمده است

- تجارت پانزده هزار صفحه، برنامه ای سه ساله بوده که تدریجا صفحه را وارد کنند
- توافق بر وارد کردن ۲۰۰ صفحه بعنوان نمونه و اقدام هامبارتسوم به ورود ۷۰۰ صفحه
- امتناع از عرضه صفحه ها توسط هامبارتسوم تا اخذ وجه و درصد خود (دو هزار دینار در هر صفحه)
- وارد کردن ده درصد از صفحه ها توسط هامبارتسوم برای خودش و بدون اطلاع شرکا
- اخذ کمیسیون (متن: اسکنت) از فابریک توسط هامبارتسوم
- اعلام آمادگی سید احمد خان برای پرداخت پول به هامبارتسوم برای آوردن صفحه
- امتناع هامبارتسوم از قبول وجه از سید احمد خان و درخواست ۶۰۰ تومان از هر شریک
- ناتوانی پنج هنرمند از پرداخت نفری ۶۰۰ تومان برای سفارش صفحه
- مقارن شدن این اختلاف با وقایع سیاسی نظامی دوره استبداد صغیر و حکومت محمد علیشاه
- عدم امکان تظلم و دادخواهی در همان هنگام بدلیل شرایط یادشده
- دعوت از گروه هنرمندان برای سه ماه اجرای کنسرت در هتل پارسان در لندن
- مخالفت هامبارتسوم با رفتن گروه به لندن و تسریع در برگرداندن ایشان به تهران

نکات مندرج در اظهارات هامبارتسوم به تاریخ ۲۲ جمادی الاولی ۱۳۲۸ قمری:

- قیمت صفحه ادن در این دسته اسناد بنابه قول هامبارتسوم سه فرانک ذکر شده است
- قرارداد سه ساله بوده که در طی آن پنج هنرمند متعهد به خرید پانزده هزار صفحه بوده اند.
- متن سند ارائه شده توسط هامبارتسوم از تعهدات خود که در محاکمات رونویس شده:

تعهد و قبول کردم این کنترات پر کردن صفحه گرامافن را در دو فابریک که یکی از آن دو یکی فابریک عدن و یکی دیگر فابریک کلبفن با شما پنج نفر و اسامی از قرار ذیل است آفاحسینقلی آفاسیداحمدخان باقرخان اسدالله خان محمدباقر که محمدباقر ده یک داشته باشد از این قرار که هزار و دویست فرانک رایج مملکت فرانسه پیش بفابریک عدن بدهم که در فابریک بماند تا آخر کنترات اگر تا آخر کنترات معادل پانزده هزار صفحه اسامی پنجگانه خریدند من که هامبارسون هستم از هزار و دویست فرانک حقی نداشته باشم و اگر نصف را خریدند باز هم حقی نداشته باشم اگر از نصف که اسامی (سه کلمه ناخوانا) نصف بک هزار و دویست فرانک تعلق بایشان داشته؟؟ نمایند و قیمت صفحه ها این دو فابریک هم از قرار ذیل است فابریک عدن صفحه سه فرانک و فابریک گل بفن صفحه وارد کنند پسندیده؟؟ صفحه یک فرانک؟؟ رایج فرانسه و این صفحه ها پس از حق؟؟؟- پیش خودشان؟؟ و مساوات تقسیم شود ضمنا متعهد شوم از فابریک عدن؟؟؟؟؟؟؟ نمایم بفروشم که؟؟ هر کس تقسیم شود و بعد هر کدام از این؟؟؟ قیمت صفحه دادند صفحه؟؟؟ وارد نمایم و از تمام این صفحه که وارد میشود و فروخته میشود تا هر وقت از هر صفحه؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟

اظهارات سید احمد خان و هامبارتسوم در غره جمادی الثانی ۱۳۲۸ قمری

در سند بعدی که ادامه بازپرسی از سیداحمدخان و هامبارسون با حضور نماینده سفارت روسیه است سید احمدخان به نکته مهمی اشاره می کند و آن ربط بین تعلل در واردکردن صفحه و نقص در انجام تعهدات فیما بین با گرفتن (خریدن) امتیاز نمایندگی کمپانی گرامافون و کنترات کردن و فرستادن هشت موزیسین برای ضبط صفحه به لندن می باشد و اشاره وی به حضور دو نفر از شرکای قرارداد سفر پاریس در جمع هشت موزیسین، اشاره معناداری است بویژه آنکه یکی از آن دو میرزا اسدالله خان است که وکیل شرکا در طرف بودن با هامبارسون بوده است:

بتاریخ غره جمادی الثانی ۱۳۲۸ متمم گفتگوی آقاسیداحمد خان آوازه خوان و خواجه هامبارسون با حضور جناب مسیو یورینف تشکیل مجلس گردید

س از خواجه هامبارسون از قرار تقریر آقا میرزا احمد ایشان صد تومان میداده اند که شما برای آنها صفحه گرامافن وارد بکنید چرا عمل نکردید

خواجه هامبارسون سیداحمد خان و سایر شرکا بموجب یک کاغذ، سید اسدالله خان را وکیل کرده اند که برای صفحه ها آن با من سؤال و جواب نمایند با وجود اینکه سید اسدالله خان را وکیل کردند بازهم یکصد تومان را بمن ندادند که وارد بکنم اگر داده بود میگرفتم و وارد میکردم

میرزا سیداحمد خان صد تومان را دادم در ؟؟؟؟ شاهد هم دارم و نوشته که قبول نکردند که سخته به تجارت ما وارد بیاورد و این کنترات سه ساله منقضی شود و خودشان کنترات بکنند بهمین مناسبت چندین نقص کردند در شرکتی که با ما داشتند اول نگرفتن پول و وارد نکردن صفحه دویم جمعیتی هشت نفر از موزیسین های ایران کنترات (خواجه هامبارسون) کردند بردند بلندن از برای پرکردن صفحه در صورتیکه با ما شرکت داشت و دو نفر از آن شرکای ما هم با اینکار شرکت کردند بهمین جهت تعللی در تجارت ما وارد بیاورد و امتیاز گرامافن را خرید

س آن نوشته را که گفتید دارم ارائه دهید ببینیم چه نوشته است

رای محکمه براین شد که مجلس دیگر شاهدهایی که کتبا شهادت نوشته اند بمحکمه حاضر شوند و شهادت حضوری بدهند

وزارت امور خارجه

شماره	تاریخ ثبت	گروه	گروه
۱۲	۱۱۱	۳	۳

نمونه امضای هامبارتسوم

(۱)

تاریخ ثبت ۱۳۲۸ شم ۱۹۱۱

وزارت امور خارجه

موضوع: ...

۲. ...

۳. ...

۴. ...

۵. ...

۶. ...

۷. ...

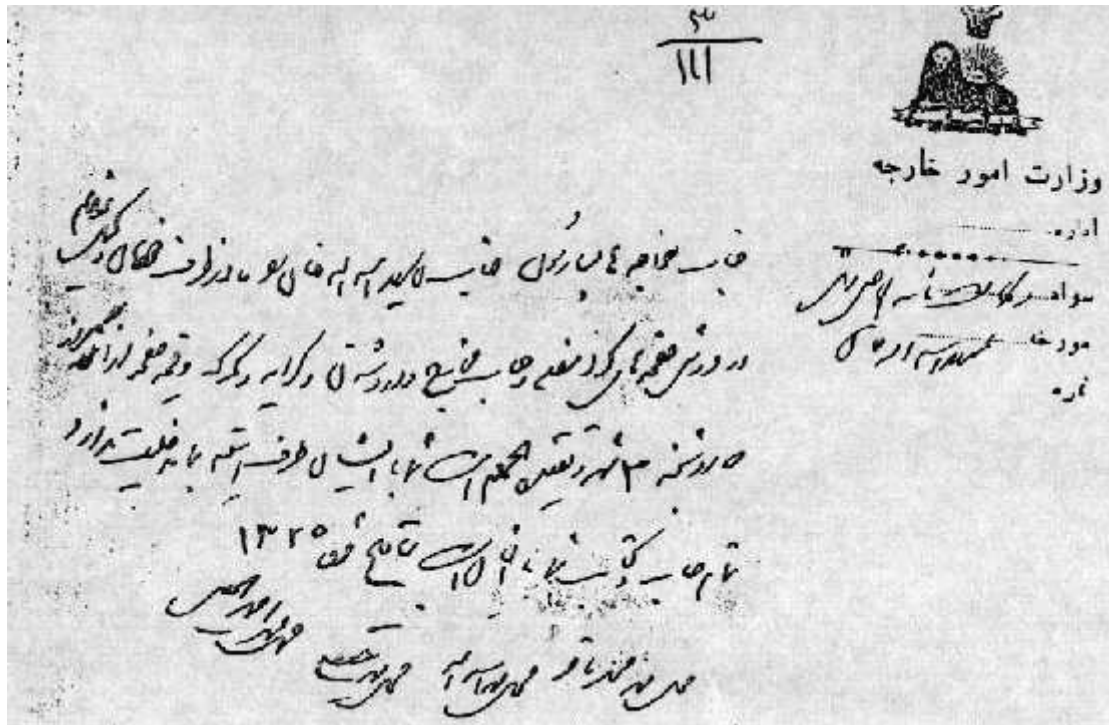
۸. ...

۹. ...

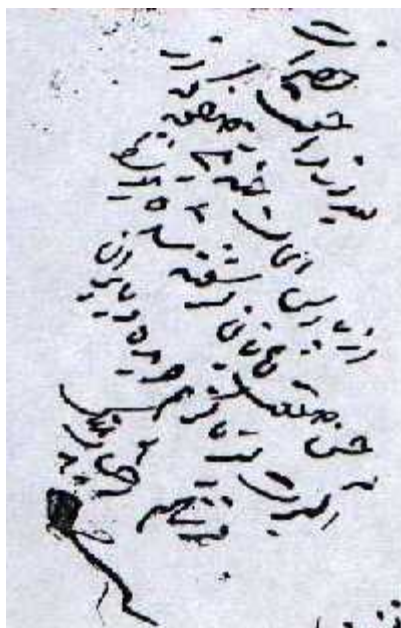
۱۰. ...

سایر مدارک و حکم محکمه

در ادامه جلسات محکمه که با دعوت از شهود و ارائه اسناد و مدارک توسط طرفین دعوا تعقیب می شود، هامبارسون وکالت شرکا به میرزا اسدالله خان برای طرفیت با وی را که چند ماه پس از عقد قرارداد پاریس کتابت شده ارائه می دهد که سواد آن ضمیمه پرونده می گردد و عینا نقل می شود:

در برگ استشهاد و بازپرسی از شهود نکته مهمی که حاوی مطلب تازه ای از سفر پاریس باشد مشاهده نشد مگر شهادتی که یکی از شهود اشاره به خرید صفحه در پاریس و ارسال آن به ایران می کند و عین شهادت وی بدین قرار است:

بعد از مراجعت حضرات از پاریس اینجانب چند صفحه که از حسن صنعت آقایان گرفته شده بتوسط آلبرت لر ماکزیم خریده و بایران فرستادم (امضا ناخوانا ... الملک)

نهایتاً، در تاریخ ۴ رجب ۱۳۲۸ قمری، محاکمات وزارت خارجه به استناد وکالت فوق حقی برای طرح دعوا توسط سیداحمد خان قائل نشده و اعلام می دارد در صورت طرح دعوا توسط میرزا اسدالله خان، رسیدگی خواهد کرد که در صدور این حکم و در مسیر رسیدگی به پرونده و بازپرسیها، حضور و دخالت نماینده سفارت روسیه به موجب حق کاپیتولاسیون (به دلیل تابعیت روسی هامبارتسون) تاثیری جدی داشته است.

تاریخ ۲۲ شهریور ۱۳۲۸ در شهر تهران در سی و سه سالگی
اولاد

پسندیدم که در آن وقت که بیرون می‌رفتیم
در درگاه خطبه مبارک است لذت بهر آنکه
و کالت نام در سی و سه روز کار ۵۰ روزانه
مانی دیگر در علم لغت و با بیرون طرف نعم و کفایت
خود را با شرافت در کالت نام فرزند قطع کرده
به ارادت حضرت فاطمه زهرا است
تکمیل در سی و سه روزی است احمد اولاد
و کالت نام خود با سی و سه سالگی
خواه بود هر وقت مرزا است ۵۰
شاه هم طرفت می‌دهد با بیرون است اگر
اتحاد خود را سی و سه خواهم کرد ۲ بیرون

احمد

نکاتی دیگر از دعوای فوق

- ۱- اگرچه اسم باقرخان رامشگر در متن قرارداد اصلی وجود دارد اما مهر وی نه در ذیل قرارداد و نه در ذیل وکالتنامه شرکا به میرزا اسدالله خان گواهی نشده است. چنانچه این امر به معنای خارج شدن باقرخان از شراکت باشد (که باتوجه به حضور وی در سفر لندن، احتمال بعیدی نیست) بایستی سهم وی به دیگران واگذار شده باشد. دور نیست که اندازه سهم سیداحمد خان محرک طرح دعوا در محکمه باشد. باتوجه به سهم ده درصدی محمدباقر، سهم اولیه وی بیست و دو ونیم درصد بوده که با فرض خارج شدن باقرخان از مشارکت، به حدود سی درصد از تجارت سی هزار تومانی پانزده هزار صفحه در سه سال بالغ می شده است.
- ۲- پیداست که مشکل و اختلاف نظر با هامبارتسوم از روزهای اقامت در پاریس بروز کرده و نحوه برخورد شرکا با وی نیز متفاوت بوده که در فاصله اندکی از عقد قرارداد شراکت، میرزا اسدالله نیز برای طرفیت با هامبارتسوم از سوی شرکای خویش وکیل می گردد.
- ۳- شکایت سیداحمد خان از هامبارتسوم پس از انتخاب هشت موزیسین برای سفر لندن (درویش خان، باقرخان، میرزا اسدالله خان، طاهرزاده، رضاقلی خان، حسین خان هنگ آفرین، اکبرخان فلوتی و حبیب الله خان مشیره‌مایون) توسط وی صورت می گیرد. معلوم نیست که آیا اگر سیداحمد خان نیز جزو همسفران لندن بود بازهم چنین شکایتی اتفاق می افتاد یا نه؟
- ۴- اختلاف سیداحمد خان و هامبارتسوم و شکایت در محکمه سبب می شود که در ضبطهای سال ۱۲۹۱ شمسی در تهران نیز اثری از سیداحمد خان ضبط نشود و بایکوت وی توسط هامبارتسوم که نمایندگی کمپانی گرامافون را برعهده دارد، ادامه می یابد در حالیکه در همین نوبت آثار متعددی از آقاحسینقلی و میرزا اسدالله ضبط می شود. باقرخان نیز در این نوبت از ضبط غایب است و حسین خان اسماعیل زاده جایگزین او شده است.

دیسکوگرافی آثار سفر پاریس

با کسب اطلاع از ابعاد سفر پاریس و چگونگی ضبط صفحه در این سفر و سفارش تولید آثار ضبط شده و تعداد تقریبی صفحه های حمل شده به ایران معلوم می گردد که انتظار یافتن دیسکوگرافی مدون متکی بر گزارشهای ضبط (recoding sheets) یا کاتالوگ چاپ شده از این آثار، گرچه محال نیست اما آرزو و انتظاری دست نیافتنی بنظر می رسد. ارائه دیسکوگرافی کامل صفحه های سفر پاریس با استفاده از اصل صفحه ها و اطلاعات مندرج روی لیبل و بدنه آنها نیز به دشواری یافتن کاتالوگ این صفحه ها می باشد بویژه آنکه در اصل تولید همه آثار ضبط شده، جای تردید وجود دارد.

در جدول ذیل صفحه های خورشید مشاهده شده اعم از تولید ادن یا گلوبوفون (گلوبوس رکورد) بر اساس شماره (نمره) و اطلاعات مندرج بر روی لیبل آنها، فهرست شده است. تاکنون بالاترین نمره مشاهده شده از صفحه های خورشید، نمره ۴۶ می باشد و مطمئنا در آرشیوهای خصوصی صفحه ها و

فایل‌های صوتی آثار بیشتری از این مجموعه در اختیار و دسترس مردم می باشد که به کمک آنها می توان دیسکوگرافی کاملتری از صفحه های خورشید که کمیابترین آثار ضبط شده در تاریخ ضبط موسیقی ایران می باشند، ارائه کرد.

شماره	شماره ادن	هنرمندان	عنوان	صفحه خورشید
1890		آمیرزا حسینقلی	ماهور	نمره (۱)
1915		آمیرزا حسینقلی	ابل	نمره (۲)
1899		آمیرزا حسینقلی - محمدباقر	تصنیف حاجیانی	نمره (۳)
1885		آمیرزا حسینقلی	بیات کرد	نمره (۴)
	15.038	آمیرزا حسینقلی	رهاب	نمره (۹)
	15.041	ارکس	رهاب	نمره (۱۰)
	15.021			
	(717w)	آمیرزا حسینقلی - احمد حسینی	چارگاه	نمره (۱۳)
	15.022			
	(718w)	آمیرزا حسینقلی - احمد حسینی	زابل و حصار	نمره (۱۴)
	15.024			
	(w720-I)	آمیرزا حسینقلی - احمد حسینی	مخالف و مغلوب	نمره (۱۶)
1902		آمیرزا حسینقلی - احمد حسینی	گیلکی	نمره (۱۹)
1900		باقرخان - محمدباقر	تصنیف گیلکی	نمره (۲۰)
	15.011			
	(707w)	آمیرزا حسینقلی	همایون و بیداد	نمره (۲۱)
	15.012			
	(708w)	آمیرزا حسینقلی - احمد حسینی	نی داود	نمره (۲۲)
1888		ارکس	بیداد	نمره (۲۷)
1889		ارکس	ازن دره	نمره (۲۸)
	15.044			
	(746w)	ارکس	ماهور	نمره (۴۶)

هنوز معلوم نیست چند عنوان از صفحه های آثار ضبط شده در سفر پاریس در تنها مجموعه ۷۰۰ صفحه ارسالی به ایران وجود داشته است. اگر با توجه به دسترسی به نمره ۴۶ فرض را بر ۵۰ قطعه یا ۲۵ صفحه از هردو کارخانه قرار دهیم از هر صفحه، بطور متوسط ۲۸ نسخه تولید و به ایران صادر شده است.

بررسی شماره قالب صفحه های گلوبوس که بین 1885 و 1915 آن مشاهده شده، گویای احتمال حداقل ۳۰ اثر ضبط شده در کمپانی گلوبوفون است. صفحه های ادن با شماره قالب 707w تا 746w

نیز مشاهده شده اند که میتواند احتمال ضبط حداقل ۴۰ اثر را پیش آورد. اگر همه ۷۰ اثر محتمل به صورت ۳۵ صفحه تولید شده باشد در محموله ارسالی به تهران، ۲۰ نسخه از هر صفحه تولید شده است.

برخی لیبلهای صفحه های خورشید

در حاشیه سفر پاریس

۱- اوژن اوپن که در سالهای ۱۹۰۶ و ۱۹۰۷ و همزمان با سفر هنرمندان به پاریس، سفیر فرانسه در تهران بوده و قاعدتا باید در جریان سفر هنرمندان ایرانی به پاریس باشد، در کتاب خود بنام "ایران امروز"، در مورد آقا حسینقلی این چنین یاد می کند: "... چند هنرمند حرفه ای معروف، بطور آزادانه و مستقل زندگی می کنند. آنها معمولاً تعلیم موسیقی می دهند یا در مجالسی که دعوت می شوند، شرکت می کنند. میرزا حسینقلی خان میان آنها از همه مشهورتر است. پدرش و عمویش جزو هنرمندان خلوت شاه بودند."

۲- گفته شده است که هنرمندان ایرانی در مسیر بازگشت، در حدود یک ماه در قسطنطنیه توقف داشته و کنسرتی نیز در آنجا و به نفع مدرسه ایرانیان اجرا کرده اند. در خاطرات رضا خان (پرنس) ارفع که در آن ایام سفیر ایران در باب عالی بوده، اشاره ای به این امر یافت نشد و تا کنون، سندی دال بر آن دیده نشده است.

۳- سند مهم دیگری که در دست می باشد و می تواند بنحوی در ارتباط با سفر پاریس تحلیل شود، صفحه ای است که حاوی اجرای "تصنیف آقا حسینقلی" توسط دسته موزیک گارد جمهوری فرانسه می باشد. بنابر نقل "مایکل کی نیر" از کاتالوگ سال ۱۹۰۷ میلادی بکا رکورد، در سال ۱۹۰۶ میلادی سه صفحه فارسی یکرو و با شماره های G2950/1/2 در پاریس ضبط شده است. با فرض صحت و دقت اطلاعات کتابخانه ای ارائه شده (که در برخی وجوه جای مناقشه دارد) و با توجه به تصویر مقابل یعنی لیبل صفحه یکروی بکا رکورد- No 2952 با شماره قالب (f 97)، که سندی مهم می باشد، می توان گفت به دلیلی که اکنون برما شناخته شده نیست آقا

حسینقلی و آثاری از موسیقی وی در برخی محافل تخصصی موسیقی پاریس، شناخته شده بوده است که یک سال قبل از سفر آقا حسینقلی و همراهان به پاریس، صفحه ای از ساخته های وی توسط گارد جمهوری، اجرا و ضبط می شود. برخلاف نقل مایکل کی نیر که این سه صفحه را صدای سفیر ایران در پاریس ذکر کرده است، حداقل صفحه 2952 که فاقد پیشوند G می باشد اجرای ارکسترال قطعه ای در مایه شوشتری است.